

Сказане вище дає підстави для сумніву в істинності висновків, що релігійний культ є одним із найбільш консервативних елементів релігійного комплексу. В наш час релігійний культ більшості конфесій є засобом не лише богошанування, а й соціального служіння.

В.Медвідь* (м.Київ)

**КОНЦЕПЦІЯ СИНТЕЗУ НАУКИ І РЕЛІГІЇ
В СУЧАСНОМУ БОГОСЛОВ'І**

Для нинішнього, переломного моменту в історії України характерні прагнення ідеологів різних конфесій виступати з позиції глобального бачення світу, включення в суспільну свідомість світоглядної функції релігії, через яку розкривається релігійне витлумачення відносин "людина - світ". Досягти цього вони прагнуть зокрема шляхом залучення до релігійного світогляду богословських витлумачень досягнень сучасної науки, які нібито лише в такий спосіб набувають завершеності й істинного смислу.

Але одна справа оголосити церкву володаркою достовірного світобачення, а зовсім інша - довести це на практиці, переконати сучасну людину в істинності релігійного світогляду.

Складність ця зумовлена зокрема тим, що за сучасних умов світоглядний зміст релігії значною мірою zdeформований. До того ж церкві тепер потрібно вписуватися в новий контекст відносин людина-наука-техніка-виробництво-культура.

Розроблені в багатьох католицьких і протестантських теологічних центрах, університетах, інших інституціях концепції зближення і співробітництва природознавства і релігії виступають нині як нове слово не тільки для релігійної, а й для наукової думки.

Як підкреслював Дж.Карпентер: "Немає конфлікту між вченнями християнства і науковими фактами природознавства, тому що перші присвячені осягненню Бога людиною через посередництво Христа, а останні - розумінню людиною фізичного всесвіту, частиною якого за своїм тілом є й сама людина, але над яким вона може піднятися духовно"

* Медвідь Віра - ст.лаборант Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ.

(Цит. за: Наука и религия. Сборник // Голос громадянина. - 1991. - N42. - С.8).

До того ж богослови в своїх виданнях, розрахованих на різні кола читачів, прагнуть спиратися на найновіші досягнення науки, пов'язати їх з теологією і утвердити в суспільній свідомості уяву про те, що різні науки зближаються з релігійною вірою.

Звертаючись до проблем співвідношення науки і релігії богослови різних конфесій зауважують, що багатьом здається, нібито розвиток науки і техніки свідчить про повну зрілість розуму, його самодостатність у пошуках істини. Від цього атмосфера нашого часу пронизана духом секуляризму. Якщо при цьому релігійній вірі й відводиться ще якесь місце, то лише десь в глибині душі, а з повсякденного духовного життя вона всіляко виключається. Захоплення досягненнями науки і техніки, відзначають теологи, набуває особливої сили у тих, хто схиляється до раціоналізму і вірить у здатність нашого розуму проникати в найпотаємніші сфери світу.

Раціоналізм відкидає все, що не вкладається у форми нашого розуму, заперечує можливість чуда. Він обстоює думку, що все непізнане в світі на цей час буде все одно осягнутим. Самовпевненість раціоналізму дозріла саме на ниві секуляризації науки і філософії. Багатьом нині взагалі здається, що це цілком виправдане історією. Відношення віри і знання часто постає так, що віра нібито пов'язана з слабким розвитком розуму і знання, а людина, яка стоїть на висоті сучасного знання, вже не може жити в сфері віри й може повністю вдовільнятися тільки знанням.

Проте відомо, що ліва півкуля мозку забезпечує переважно раціональне (логічне) мислення, а права - образне (позалогічне) сприйняття. Для цілісного ж сприймання світу однаково важливе і те, і друге, і нехтування одним із них згубно як для особистості, так і для суспільства.

Позалогічне знання пов'язане не тільки із спогляданням природи і почуттям прекрасного. До нього належать і такі визначальні для людини почуття, як милосердя, любов до ближнього, моральні почуття. Це перш за все емоційно-образне, а не логічне сприйняття навколишнього світу. Релігія, як і мистецтво, бере участь у створенні саме позалогічного знання про світ, яке не спирається на раціонально вибудовані мисленні конструкти, а виникає відразу і раптово. Вона водночас не обмежується тільки позалогічним пізнанням світу, хоч воно в ній і превалює над раціональним. На початку своєї

історії людина не виділяла себе з природи, відчувала себе її частиною, частиною Всесвіту взагалі. Важливо підкреслити, що тогочасна людина не розмірковувала, спостерігаючи навкілля, а відчувала себе причетною до процесів, що відбуваються у Всесвіті, до Вищих сил, які не піддаються логічному аналізу й значною мірою є незбагненними для розуму.

Вищі сили сприймаються позалогічною частиною людської свідомості, а відтак, не піддаються якійсь логічній перевірці. Тому наука питання їх існування вирішити не зможе. В світлі цього зрозумілими є відомі слова Лапласа, що наука не потребує гіпотези про існування Бога. Неможливість логічного доказу буття Бога або ж спростування віри в Бога обгрунтував Кант. Він доводив, що основи релігійності лежать не там де наука і логіка, а там, де лежить позалогічне знання, зокрема моральність.

В своїй книзі "Воспоминание" А.Сахаров визнавав неможливість осягнення Всесвіту і людського життя взагалі без якогось осмислюючого їх начала, без джерела духовної "теплоти", що лежить поза матерією і її законами. "Певно що таке почуття можна назвати релігійним", - зауважив академік. Таке судження академіка є не результатом аналізу рівнянь сучасної фізики, а позалогічною, інтуїтивною впевненістю в тому, що повинна існувати якась Вища гармонія у Всесвіті не тільки в розумінні фізичної його структури, а й в осмисленні всього, що відбувається.

Людству потрібний цілісний світогляд, що ґрунтується не лише на науковій картині світу, а й позанауковому сприйнятті його. Лише сукупність наукової і "серцевої" картини дає повне відображення світу в свідомості людини. Саме воно може бути надійною основою її існування. Нинішні відносини між релігією і наукою засвідчують те, що друге джерело майже не береться до уваги. Іноді кажуть, що людина, як птах в польоті, потребує два крила: одне крило - наука, друге - моральність, яка включає релігію.

Сучасні богослови, зберігаючи віру, прагнуть поєднати досягнення науки і культури, закликають вірних прилучатися до всього, що є істинним. Протиставлення віри і знання, підкреслюють вони, це вигадка тих, хто бореться проти віри й Церкви. Своє покликання вони вбачають в тому, щоб у всіх тих точках, в яких постає дійсне або уявне розходження між наукою і релігією, показати, що правда останньої залишається непохитною. Християнські богослови при цьому нагадують, що знання знаходиться в постійному розвитку. На відміну від цьо-

го теорії і гіпотези науки змінюють одна одну. Те, що здавалося в науці незаперечним вчора, безслідно зникає сьогодні. Науці, зауважують вони, повинна бути надана повна свобода в побудові будь-яких гіпотез при з'ясуванні природи тих чи інших явищ. Тільки треба пам'ятати, що всі ці гіпотези можуть бути замінені іншими, як це не раз вже було. На відміну від цього основні положення християнського віровчення залишаються незмінними з того часу, як Господь Ісус Христос був на землі. Християнське вчення про світ і людину спирається на вічні дані Одкровення, і є предметом віри.

В античному світі визнавали наявність в бутті різних "сфер". Проте в цей час ще не усвідомлювалася єдність буття. Лише християнство з його вченням про Бога як творця світу і всього в ньому остаточно зміцнило вчення про єдність буття. Завдяки йому розвивалася ідея про загальне значення принципу причинності, що врешті визначило весь устрій сучасного наукового знання.

Історія природознавства свідчить про постійний вплив релігійних і філософських ідей на розвиток науки: наукова свідомість до XIX століття взагалі не відокремлювала себе від релігійних ідей. Якщо й траплялися випадки переслідування діячів науки з боку церковної влади, то ці колізії вимагають спеціального і конкретного дослідження. Вони були характерними тільки для Західної Європи. Конфлікт між релігією і наукою в цьому розумінні давно згас. Західне християнство давно визнало свої помилки в цьому. В наш час ніхто і ніде не ставить умову в ім'я християнства заперечувати право розуму і досвіду на вивчення природи. В.Ебней - президент астрономічного і фізичного товариств відзначав: "Я займаюсь науками і повинен сказати, що не тільки немає ворожнечі між Біблією і природознавством, але ми маємо справу якраз з зворотнім явищем. Наука говорить нам про закони в природі, а там, де є закони, повинен бути і законодавець - Бог" (Цит. за: Наука и религия. Сборник // Голос громадянина. - 1991. - N42. - С.5).

Розгортаючи дослідження відношення віри і розуму богослови акцентують увагу насамперед на тому, що християнство настільки високо цінить розум, що може бути назване "релігією розуму". При цьому вони посилаються на те, що Син Божий Ісус Христос йменується в Євангелії від Івана **Логосом**, а Логос означає і **слово**, і **розум**. Так, у тропарі під час Різдва Христового в Церкві співають: "Різдво Твоє, Христе Боже наш, возсіяв світові світло розуму". Нічого

нерозумного немає і не може бути в християнстві, наголошують вони, хоч його істини й перевищують наш розум, будучи надрозумними, нерозумними. Людина має надто багато позарационального знання, тобто знання, яке не позначене діянням нашого розуму і не залежить від нього, хоч водночас і є дійсним знанням. До нього відноситься все те, що підказує нам наше серце, наші почуття, наша інтуїція. Як відзначав Паскаль, "серце дає нам знання, про підгрунтя якого нічого не знає наш розум". В нашому житті цьому "знанню серця" (іноді й помилковому, як помилковими бувають і висновки нашого розуму) відводиться почасти виняткове місце. Ним ми керуємося значною мірою в складних життєвих ситуаціях. Коли ми прагнемо покластися в таких випадках лише на розум, то саме тоді відчуваємо й усвідомлюємо "короткозорість" нашого розуму, його обмеженість. А коли справа стосується того, що вище нашого земного буття, "по той його бік", то тут розум або просто мовчить, або ж підказує нам нерозумні речі.

Отже, ми повинні визнати факт роздвоєння пізнавальної сили в людині, визнати те, що поруч з розумом і його ідеями стоїть серце з його озоріннями, через яке нам може відкритися найглибша істина, навіть та, яку з часом підтверджують і самі вчені.

Обмеженість сили розуму не заважає визнавати реальність того, що є "надрозумним", що не пізнається нашим розумом. В такій ситуації робота розуму доповнюється нашою вірою. Поєднання ж розуму й віри можливе саме тому, що і розум і віра насправді постають як виявлення одного і того ж стану людського духу - пошуку істини. "Істинна релігія й істинна наука повністю гармонізують одна одну", - зауважує Лорд Кельвін (Цит. за: Наука і релігія. Сборник // Голос громадянина. - 1991. - N42. - С.4).

При вивченні природи дані досвіду і логічні побудови розуму можуть подеколи опинитися в протиріччі з тим, що дає нам християнська віра. Проте такі розходження не повинні нас бентежити, їх не слід замовчувати. Треба лише усвідомлювати те, що гіпотези, які створює наука, постійно змінюються. Ці зміни і хитання в наукових конструктах можуть бентежити нашу релігійну свідомість, подеколи суперечити їй, але це не має спричинювати якісь конфлікти між наукою і релігією.

Християнська віра аж ніяк не усуває вивчення природи, але вона визнає можливим діяння Бога в світі як в межах закону причинності, так і з порушенням його. Наука може і

повинна шукати "природні" причини того, що здається загадковим або незбагненим, але вона не може відкидати можливості діяння Бога в світі. Християнство визнає право розуму, але визнає і його певну обмеженість. Воно відкидає лише абсолютну автономію розуму, установки, що він стоїть вище віри. Віра, засвідчуючи існування надрозумних істин, цим самим веде до визнання межі розуму. Відтак духовність християнина має бути зорієнтована на поєднання віри й знання, а не протиставлення їх. І це стосується не лише світу невидимого, а й видимого, який відкривається нам в досвіді. Г.Дж.Силей, професор геології, писав: "Науки - сестри релігії, в тому розумінні, що вони розкривають частину законів, які керують Всесвітом і життям людини. Таким чином, вони є сходишками, що ведуть до віри."

Не можна заперечувати те, що наука дала для прогресу людства. Саме їй воно завдячує відносно обґрунтованим й логічно взаємопов'язаним знанням про світ. Вона відповіла на багато питань, на які минулі віки або взагалі не відповідали, або давали надто недосконалу відповідь. Сьогодні ми знаємо незрівнянно більше про світобудову, сутність життя, про закони, які діють в природі і людському суспільстві. Ці знання за допомогою сучасної техніки зробили життя людини в багатьох відношеннях приємнішим і зручнішим, ніж в минулі часи. За останні 200 років саме завдяки науці і техніці людство пережило більше змін в своєму способі життя, ніж за тисячоліття до цього.

Проте наука і техніка не тільки допомагають нам вирішувати життєві проблеми, а й створюють нові труднощі: руйнують середовище нашого проживання, призводять до відчуження в міжособистісних відносинах, детермінують всезростаючий темп життя, породжують душевні і фізичні стреси. Відтак прогрес розширює не тільки можливості добра, але й можливості зла, які зокрема виявляються у можливості повного знищення життя на Землі. Природно, виникають питання про моральне застосування наукових і технічних відкриттів. Вони повинні бути спрямовані на гуманні людські цілі. І це знову підводить нас до вічного питання: що таке людина і для чого вона в цьому світі? Сучасні психологія і соціологія здатні усунути деякі труднощі в житті окремої людини і в житті суспільства, зробити її існування більш повноцінним і розумним, але можливості цих наук не дозволяють відповісти на питання про сенс людського життя. Без такої відповіді людина позбавлена свого, власне людського орієнтиру в житті. Їй потрібна любов, надія, свідоме, розумне життя. А між тим вона бажає не тільки

більше мати і знати, а й бути чимось більшим. Наш час особливо примушує нас ще більше замислитися в питаннях про початок і мету існування людини.

Визнаємо те, що на це питання впродовж тисячоліть відповідала саме релігія. І якими б різними залежно від конфесійного багатоманіття не були ці відповіді, в одному вони сходилися: людина для самої себе в своєму існуванні - це така проблема, яку сама вона вирішити не зможе. І ось тут релігія дає людині осягнення і впевненість в тому, що саме вона, з усіма своїми проблемами знаходиться під владою якоїсь більш високої реальності, яку вона називає святинею або зоною божественного і до якої вона відноситься із страхом і тремтінням, хоч і з побожною довірою. Всі релігії твердять, що реальність надприродного є нескінченно більшою, ніж дійсність видимого світу і самої людини. І світ, і людина дійсні лише внаслідок своєї причетності до цієї всеохоплюючої реальності святого і божественного. І донині релігії дають багатьом мільйонам людей сенс, основу і мету їх життя.

Таким чином, оскільки у вірі нам відкривається той же Бог, з яким ми зустрічаємося в наших роздумах про дійсність, то Віра і знання не утворюють протилежності. Відтак віруюча людина не має підстав з підозрою відноситися до наукового людського досвіду: вона може бути впевненою в тому, що її віра завжди знайде опору в знанні. Як підмітив Ф.Бекон: "Тільки мале знання віддаляє від Бога; велике знання - знову повертає до Нього."

Дійсно прагнення зрозуміти світ, не відводячи ніякого місця Богу у його існуванні, в прямій чи невиразній формі продовжує до сьогодні ще діяти в науці. Так, сучасні астрономічні гіпотези прагнуть вивести сучасний Всесвіт у всій його складності, виходячи при цьому з первинного газоподібного стану матерії. Але тоді постає питання, а звідки походить сама ця матерія? Якщо матерія вічна, то вона й абсолютна, тобто буття витікає з неї самої. В такому разі можна сказати, що вона "божественна". Якщо матерії не можна приписати те, що перетворює її в дещо Абсолютне, тоді залишається визнати, що над матерією є вища сила, яка й визначає життя матеріального буття.

Коли відомий хірург М.І.Пирогов подолав свій матеріалізм і рішуче відкинув думку, що від руху мертвих атомів могла виникнути вся природа у всьому різноманітті її форм, то він прийшов до думки, що основним фактом в природі є "світове життя" ("океан життя"). Пізніше вчений виз-

нав, що і при такому розумінні природи не можна все ж зрозуміти її в її цілому із самої себе. При цьому Пирогов дійшов до визнання надсвітової Сили, Бога, тобто від натуралізму перейшов до супранатуралізму.

Сучасні богослови, витлумачуючи виникнення світу, водночас також звертаються до досягнень науки. Це виникнення, згідно Книги Буття, є не миттєвий акт, а процес, здійснюваний у часі. Зокрема, перший день творіння світу там описано так: "І сказав Бог: "Хай станеться світло!". І сталося світло. І побачив Бог світло, що добре воно, - і відділив Бог світло від темряви. І назвав Бог світло днем, а темряву ніччю. І був вечір, і був ранок - день перший" (Бут.1,3-5). Слово "ор" з біблійного оригіналу означає не тільки світло в звичайному нашому розумінні, але й світіння взагалі, випромінювання. Це слово позначає всі види фізичних взаємодій, те, що в сучасній науці називається сила тяжіння або гравітація. До того ж весь світ наповнений "світлом", все пронизане зливою різних променів, більшу частину яких ми не бачимо. Ми не бачимо, наприклад, радіохвилі, магнітні поля, біополе нашого тіла. Навколо нас, в нас самих, всюди, вічно змінюючись, співпадаючи і взаємнопроникаючи, проносяться хвилі "світла". Кожне живе тіло "світиться", тобто випромінює світлові хвилі особливим чином. Кожна жива клітина "світиться", виявляє себе в навколишньому середовищі. "Світло" ("поле") - онтологічно перша ступінь світобудови. Ми не можемо мислити матерію інакше, як перш за все вияв такого, що має властивість хвильової енергії. Уявити собі матерію без того, щоб вона не була вся пов'язана хоча б з гравітаційними силами тяготіння, ми не можемо.

Характерною рисою теологічних концепцій є створення універсальних схем, в яких релігія і церква виступають як унікальні надісторичні сили, здатні здійснити радикальне виправлення і спасіння світу, оновлення культури і моралі.

Відзначимо докорінну зміну в наш час позиції богослов'я щодо наук про природу в порівнянні з XIX століттям. В минулому віці теологи були налякані досягненнями природничих наук, які послідовно продовжували руйнування релігійної картини світу, розпочате розгорнутою в XVI-XVII століттях першою революцією в астрономії. Ледве вони почали залагоджувати свої взаємовідносини з коперникіанством (праці Коперника і Кеплера в 1835 р. були включені до Індекса заборонених книг), як в 1859 році з'явилася праця Ч.Дарвіна "Походження видів", ідеї якої докорінно підривали догмат про створення Богом тварин та рослин.

За цих умов захисники релігійного світобачення якимось чином не наважувалися в своїх богословських викладах використовувати новітні дані наук про природу. Акцент ними був перенесений на доведенні слабкості розуму. Бог за цих обставин вже виступав, так би мовити, Богом "білих плям" в науці.

В ХХ столітті богослови навпаки широко використовують новітні природничо-наукові знання про живу і неживу природу, що сприяє зміцненню і збагаченню релігійного світобачення.

Увага до природничих наук з боку християнських конфесій має нині надто багатопланові вияви: це усні і друковані виступи відомих церковних ієрархів про взаємовідносини віри й розуму, і чисельні статті в богословських виданнях про вагу наукових досягнень, і проведення під егідою церкви різних ювілеїв, пов'язаних із знаменними датами з життя відомих природознавців і т.ін. Для діяльності багатьох теологічних центрів і видавництв в останні роки характерним стало проведення різних конференцій, симпозіумів з проблем взаємовідносин науки і релігії, окремих аспектів досягнень наук про природу, які мають фундаментальне світоглядне значення.

За останні роки католицькі і протестантські теологи видали сотні книг, брошур, опублікували багато статей в церковних і світських журналах, де досягнення природних наук витлумачуються в релігійному дусі.

Метою всього цього є формування в суспільній свідомості думки про можливість здолаття сформованої багатостолітнім конфліктом віри і розуму історичної обмеженості в їх взаємовідносинах. Ставиться нині завдання вироблення конструктивних позицій про їх плідне світоглядне партнерство.

В. Гринько* (м.Київ)

ТЕОРЕТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВІРВЧЕННЯ ВЕЛИКОГО БІЛОГО БРАТСТВА

Складні процеси, що супроводжують становлення і розвиток української державності, створили сприятливі умови для поширення неорелігійних культів, течій і напрямків. Більшість їх ментально неукорінені, набувають поширення переважно внаслідок активності закордонних місіонерів. Тому, з огляду на

* Гринько Валерій - пошуківець Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ.